

«ТАВРО ШТЕМПЕЛЬОВАНОГО СУПРОВОДЖУВАТИМЕ ВСЕ ЖИТТЯ МЕНЕ...»¹

Маємо виїмковий задум – «Епістолярні джерела чендеснавства», і не менш амбіційну реалізацію – із запланованого десятитомника епістолярію українського письменника, лауреата Шевченківської премії Івана Чендея (1922-2005) вийшов Перший том в упорядкуванні Сидора Кіраля. Якщо зважити, що водночас вийшло літературознавче дослідження цього ж вченого «Іван Чендей та київські критики: Епістолярні діалоги», в якому розкривається історія листування з видрукуванням у додатках внутрішніх рецензій на книжки Чендея того ж Костя Волинського, Івана Дзюби, а також Петра Волинського, Петра Гуріненка, Миколи Дубини, Віталія Петльованого, Юрія Шкробинця і щоденниковий запис самого письменника на смерть Федора Манайла, – то маємо розгорнутий документ епохи з фаховими коментарями, примітками та іменним покажчиком. Дуже серйозна і ґрунтовна робота, відразу скажу, а коментарі і примітки, подані для зручності наприкінці кожного розділу, розширюють контекст діалогів, витворюючи його до безмежжя. І хоча Сидором Кіралем уже все сказане, прокоментоване і пояснене, вдамся до приватного прочитання і коментування, оскільки лист як такий надається до інтерпретаційної множинності, не дивлячись на конкретику тематичну чи іменну.

Перший том містить Листування з Віктором Костюченком: 1957-2002 рр; з Костянтином Волинським: 1964-1997 рр.; з Іваном Дзюбою: 1969-2002 рр.; з Леонідом Коваленком: 1971-1982 рр. Власне, назване листування і складає 4 розділи Тому.

Листи Івана Чендея, прозаїка, чий творчий шлях окреслює шість десятиліть, проливають світло на становлення творчого шляху письменника, видавничі перипетії, цензурні переслідування й утиски і родинні сторінки, моментами дуже трагічні.

Мені важко визначити, листування з котрим із адресатів є найцікавішим. Хоча, все-таки, скажу, що з Віктором Костюченком (р.н. 1929), літературним критиком, багаторічним директором видавництва «Веселка». Чому саме виокремлюю це листування, бо воно взаємно щире, відверте і в якихось світоглядних моментах самокритичне.

Можна розбирати ці листи кожен зокрема. А можна виокремити загальні тематичні тенденції: обговорення долі книжок, життя таланту в провінції, літературно-спілчанські теми і осмислення нових реалій після 1991 року.

¹Іван Чендей. Листування з київськими критиками / Упорядник проф. Сидір Кіраль. Київ: Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. Т.І. 668 с.

У листуванні з Віктором Костюченком, найранішим за часом, найбільший інтерес складає сам діалог. У час поскрибований радянською ідеологією, творчій людині важко бути собою, особливо на периферії, а таким Закарпаття залишалося від приєднання до УРСР до початків української незалежності. А тому молодому авторові, яким був Іван Чендей у 50-х рр. ХХ ст., залишалося шукати однодумців у столиці. Київ, попри свій столичний статус радянської республіки, теж залишався периферією, особливо в контексті московсько-ленінградського домінування як культурно-мистецьких центрів СРСР.

З перших листів впадає в очі делікатність і, моментами, позірна скромність письменника: «За хорошу правку образитися немає жодних підстав і відомому, досвідченому літератору, не буду образитися і я, скромний, непомітний грішник» (лист від 28 березня 1957 р.). Треба віддати належне Вікторові Костюченку, себе він не подавав яко столичного метра. Тримається спокійно, поважає талант і щиро хоче допомогти Чендею, особливо в період літа 1969 року, коли Івана Чендея виключають із партії через історію з «Березневим снігом». А коли наприкінці 70-х Костюченко призначений директором видавництва «Веселка», то робить усе можливе, аби підтримати письменника в його протистоянні з воїнствующим провінційним графоманством.

Більшої відвертості набувають листи Чендея і Костюченка після 1986 року. Епоха радянської гласности, перебудови, яка, в принципі, і призвела до розвалу СРСР. Бо нічого так не боялася радянська влада як справжньої демократії, паростки якої пробивали стіну тоталітарних утисків і переслідувань. У листі від 30 грудня 1986 року, попри згадку про інфаркт, який вразив письменника на початку листопада того ж року, є симптоматичне зауваження: «Господи, як тяжко перебудовувати й на смітниках зводити осяйні споруди!».

Переломним у листуванні став 1990 рік. Вже 18 травня 1990 року Віктор Костюченко критично осмислює свою роль і свого покоління в суспільно-культурних процесах: «То що ж ми за покоління? Обдурене? Обкрадене? Маніловці? Утопісти? Ні. Більше. Моє покоління – то покоління відступників. Так. так. Ми відступилися від народу. Крім куфайки, водки, ура, хто за – одноголосно, хто проти – немає, хто утримався – немає, ми нічого трудящій людині не дали і де – на багатющій землі України». А у листі від 12 березня 1992 р. дає ще гострішу самооцінку пройденому шляху: «Переглядаючи своє життя, я дуже критично переглядаю кожен свій крок і приходжу до висновку, що загалом (якщо брати суспільство і я), шкоди я завдав більше, ніж користі. У чому шкода? У рабському дусі людей, у класовому психофізіологічному, ідеологічному, освітньому розшаруванні їх, у тій темряві, яка панує зараз на Україні, у тій брехні, яка з партійних декретів і законів перекочувала у сьогоднішні,

так звані демократичні. Отже, я хотів би ближче до літератури і моралі. Література – це мораль».

Іван Чендей заспокоює товариша, нагадуючи найголовніше, «що всі-всі наші зустрічі були добрими, людяними, товариськими» (лист від 11 червня 1990 р.). Говорить Чендей і про особливості життя простих людей, він згадує свого батька, який знав аж п'ять політичних режимів, підкреслюючи, що радянський режим особисто для письменника є четвертим. В оцінюванні бід минулого Чендей використовує батьківську фразу, дещо її видозмінивши: «Божі заповіді не винні, що є і злодії, і вбивці, фальшиві свідки, кумиротворці та ідолопоклонники» (лист від 25 лютого 1992 р.). Згадує він і сімейні трагедії, загибель старшого сина в дорожній пригоді і хворобу молодшого, побутові проблеми, пов'язані з будівництвом нової хати, хоча домінують теми «література» і «незалежність». Але тепер вже більше говориться і переживається за долю української державності: «Що про себе? Повно сум'ять, повно неспокою, навіть тривоги. Державотворення – велика наука. Наука ця добувається довгими десятиліттями, законами і традицією, а головне – Незалежністю... Лиха доля народу, який має благодатну землю, всі передумови для державності, а саме державності не має. Ми є свідками нині жахів, пов'язаних з розкраданнями і пограбуваннями України. Хочеться вірити: коли її, Україну, не розкрадуть і не розпродадуть, вона буде!» (лист від 10 січня 1993 р.).

У листуванні з Костянтином Волинським, 1964-1997 рр. центральною темою залишається література, а домінантним настроєм – радість від писання: «І все ж, найбільшу радість і найбільший сенс життя я відчував тоді, коли писав.. І зараз уже ні на один день не мислю себе без літератури, якій [віддав] усе моє життя, до останнього подиху» (лист від 26 квітня 1964 р.). Додаються також міркування письменника про роль і завдання літературної критики, оскільки К. Волинський був одним із яскравих критиків свого покоління (див. зокрема лист від 22 березня 1966 р.).

Про літературне життя на Закарпатті Чендей висловлюється гостро: «Новин у нас небагато. Ужгород в розумінні літературного життя став паскудною, глухою провінцією, інтереси товаришів аж надто вузькі, світок обмежений. Просто жахаюся, коли думаю, якою ж то доріжкою пішла наша письменницька організація, докочуючись до подібного стану» (лист датований січнем 1967 р.).

У листуванні з Іваном Дзюбою, 1969-2002 рр. маємо найменше інформації приватної, за винятком згадки про смерть матері і тещі (лист від 10 січня 1983 р.). Це ще одна трагічна сторінка в родині Чендеїв, коли повертаючись з похорону матері в аварії загинув брат Івана Чендея Василь, його дружина Василина, їхній син Мирослав, і зазнала травм Марія, дружина письменника (більше про це у листі до Леоніда Коваленка від 23 травня 1975 р.). В одному з листів опосередковано згадується

Чорнобильська трагедія: «Не раз думалося, думається постійно, про історично страшне злочинство, яке скоїлося на Землі нашій українській для згуби... Де найти слова, де найти міру для болю і страху, яким наповнене серце не одне чиссь, а ціле серце народу нашого?..» (з листа від 21 вересня 1986 р.).

Центральною залишається тема літератури крізь призму закарпатського контексту: «Часом радієш, що таки в цьому міщанському, в дечому осоружному, злопам'ятному і для мене злочасному Ужгороді таки дещо встиг, що вже майбутнє міста не уявиться і без того, що зробив тут я. Подібне сил додає» (з листа від 29 липня 1987 р.).

І якоюсь наївністю віє від рядків листа, в якому Чендей просить звернути увагу на книжку Карла Копинця «Літургія літа», яка подавалася на здобуття Шевченківської премії, коли Іван Дзюба був головою комітету: «Я написав відгук на «Літургію літа» Карла Копинця, в якому пропоную висунути її на здобуття Національної премії. Буду вдячним, якщо Ви, як Голова Комітету, підтримаєте мене» (лист датований липнем 2001 р.).

Останній розділ – це листування з Леонідом Коваленком, 1971-1982 рр. Знову ж таки література залишається центральною темою. Хоча є і приватні, особисті рядки: «Наша донечка Марійка – на світ прийшла після трагічної смерті Мирослава – 24 квітня увечері зломила вище коліна ніжку» (лист від 21 травня 1974 р.). Переживання батька зрозумілі, але відразу ж Чендей переходить до літератури: «Багато працював, маю чотири повісті більш-менш цілком готові, є між ними справді написані для серця» (Там само). Нічого дивного в такому різкому переході немає. Десь я вже писав з подібного приводу: «Навіть в найгіршого літератора паразитом підсвідомого проривається „цвіт яблуні“». Що тоді говорити про талановитого?!.

Безперечно, листування Івана Чендея – можемо нині скромно сказати, - геніального українського прозаїка, – розкриває драматичні сторінки українських культурних реалій, висвітлює, немов пулюєвими променями добу і людей, які залишаються її етичним і естетичним виправданням.

Гадаю, наступні томи епістолярної спадщини Івана Чендея, не лише додадуть нам знання історико-культурного контексту і посилять наш сум від людської недосконалості і підступності, але й виповнять гордістю за людей, чий дух не був зломлений, хоча й зазнав тяжких випробувань.

Мар'ян Севрасевич, м. Івано-Франківськ